

ЗАКАРПАТТЯ ПІСЛЯ ВИЗВОЛЕННЯ

Закарпатські українці завжди усвідомлювали свою спорідненість з братами за Карпатами, за Дністром, по Дніпру, мали з ними різносторонні економічні, культурні й духовні зв'язки. Возз'єднання Закарпаття з Україною збагатило, урізноманітнило український процес, Українську державу, український народ.

Ключові слова: Закарпаття, об'єднання, формування, Українська держава, закарпатці, спорідненість, Чехословаччина, КП, режим, терор.

Закарпатские украинцы всегда осознавали своё родство с братьями за Карпатами, за Днестром, по Днепру, имели с ними разносторонние экономические, культурные, духовные связи. Воссоединение Закарпатья с Украиной обогатило, разнообразило украинский процесс, Украинское государство, украинский народ.

Ключевые слова: Закарпатье, объединение, формирование, Украинское государство, закарпатцы, родство, Чехословакия, КП, режим, террор.

Transcarpathian Ukrainians always aware of their kinship with brothers on the other side of the Carpathian Mountains, on the banks of the Dnister, and the Dnipro, they had with their economic, cultural and spiritual ties. Unification of Transcarpathia with Ukraine enriched, diversified Ukrainian process, Ukrainian state, Ukrainian people.

Key words: Transcarpathia, unification, formation, Ukrainian state, Transcarpathians, kinship, Czechoslovakia, KP, regime, terror.

Роки Другої світової війни стали для закарпатців великим і гірким досвідом. Уже перші тижні окупації кинули їх в таку безодню національного й соціального гніту, якої ніхто не міг передбачити. Більш-менш політично свідомо й активна частина їх змушена була покинути край, інакше не можна було врятуватись [5].

Шість років окупації фашистською Угорщиною нашого краю довершили те, що визрівало сторіччями: українці остаточно переконались, що їхнє місце в єдиній сім'ї з усім українським народом. Там їх порятунок, запорука національного збереження. Саме з цього переконання народилося непоборне прагнення до возз'єднання з братами по той бік Карпат [5].

Національна зневага правителів Угорщини проявилася не лише в масових арештах і розстрілах під проводом опору наступаючим гонведам у перші ж дні загарбання Карпатської України, а й у дикій мадяризації – від перейменування населених пунктів, їхніх вулиць, до адміністративного запровадження навчання угорською мовою цілого ряду предметів у неповних, середніх і спеціальних навчальних закладах. Для них, крім угро-руської граматики Гарайди, не було видано жодного підручника. Остання лишалась лише тому, бо служила мадяризації, віддаленню русинів від загальноукраїнського етносу, створенню так званої «угро-руської» мови й етносу [5].

Переслідування за політичні й національні переконання привело до переповнення тюрем і

концтаборів закарпатськими українцями. А такі, як табір у Варюлопоші біля Ніредьгази, Ковнер у Мукачеві, табори у Тур'ї-Реметах, Кривій були створені спеціально для наших краян [5].

Загарбники накинулися на природні багатства краю. Почалося тотальне і фактично безплатне вирубування лісів, вивезення солі, будівельних матеріалів, нещадна експлуатація робітників і селян. Нечисленну інтелігенцію піддали «перевірці на лояльність» і перевихованню в «материнській» частині Угорщини.

За своєю жорстокістю новий режим перевершив немилосердний гніт за часів Габсбурзької монархії. У всі органи управління були поставлені фашистські елементи і завезені з «оньоорсагу». Були ліквідовані всі партії і громадські організації закарпатських українців. Були складені чорні списки усіх, хто виступав проти угорської окупації, заборонені демонстрації, мітинги, навіть звичайні збори. Скориставшись початком Другої світової війни, уряд Угорщини оголосив надзвичайний стан, переслідування за саботаж [5].

І на довершення було скасовано самі назви Карпатська Україна, Підкарпатська Русь, натомість наш край одержав назву «Карпатольтон», просто Підкарпаття, або ж «Фелдвейк» (Верхній край). Під страхом жорстокої кари заборонялося вживати слова «українець», «Карпатська Україна», почалася пропаганда «самобутності» – так званої угро-руської народності, яка, нібито, є цілком відмінною від

української, ба навіть російської, зате дуже спорідненої з угорською. Почалося згортання українських шкіл, всіляко заохочувалося відкриття угорських. З українських шкіл відбирали талановитих дітей і засилали на навчання вглиб Угорщини за державний рахунок – це була своєрідна підготовка яничарів [5].

Хоч на початку було заявлено про вибори, швидко про це «забули», а в парламент призначили депутатами зрадників народу типу А. Бродія [2].

Режим нещадного гніту закарпатоукраїнського населення, однак не знайшов ніякого захисту з боку політичних сил Угорщини. Мовчала угорська «гуманітарна» інтелігенція, скоріше, вона раділа з розширення своєї батьківщини за рахунок захоплення чужих земель і народів [3].

Природною тому була й реакція закарпатських українців: економічний саботаж, підпільна, а згодом і масова збройна партизанська боротьба. Радянські десантні організаційні партизанські групи швидко обростали місцевими бійцями, які в 1944 році вирости в ту силу, що завдавала окупантам відчужених ударів. Історія і патріотичний характер цієї боротьби описані в книгах «Вогні у Міжгір'ях» Г. Алексєєва, М. Бабидорича показують, що закарпатці обрали свій шлях до возз'єднання уже збагачені гірким досвідом, своєю тернистою долею і завдовго до приходу в край Червоної армії. Всезакарпатський з'їзд 21 січня 1919 року в Хусті прийняв рішення про приєднання Закарпаття до України. Тут хочеться наголосити на волі народу, яка визрівала в історичному часі, у тяжких муках і втратах, що їх завдавали закарпатцям іноземні гнобителі. Після війни було розглянуто цей злочин. І люди жажнулися, прочитавши постанову Надзвичайної комісії, створеної Народною Радою Закарпатської України [3].

Описуючи в основному гнітючі умови існування українців у міжвоєнний період, відродно вказувати на один, хоч і крихітний, уламок цього народу, доля якого в цей час значно поліпшилася: це були українці Закарпаття. Ізольовані від співвітчизників Карпатськими горами, карпатоукраїнці (або русини, як вони продовжували називати себе) були найменш розвиненими у політичному, соціально-економічному й культурному відношенні. Коли падіння Австро-Угорської імперії покляло кінець мадярському гнітові, цей регіон увійшов до складу Чехословаччини. На відміну від насильницької анексії інших західноукраїнських земель об'єднання Карпатської України з Чехословаччиною було добровільно. Унаслідок підписаної в м. Скрентоні (штат Пельсінванії, США) у листопаді 1918 р. угоди з чеськими лідерами емігранти з Закарпаття погодилися на включення своєї батьківщини до складу нової чеської держави за умови надання їй автономії [4].

З усіх новостворених держав Східної Європи Чехословаччина була найдемократичнішою. Відтак вона не проводила щодо своїх меншостей такої відкритої політики дискримінації та асиміляції, як

Польща та Румунія. Проте це не значить, що взаємини між центральним урядом і населенням Закарпаття були безконфліктними. Питання про автономію, як ми пересвідчимося, спричинило напруження між правою та її східною провінцією. Однак Чехи дозрили карпатоукраїнці більшу міру політичної та культурної самореалізації, ніж вони будь-коли мали [4].

Але культурне життя Закарпаття не було позбавлене складнощів та конфліктів. Із поширенням освіти й у міру залучення населення до демократичних політичних процесів на перший план стало виходити питання національної самобутності, що на той час розв'язане у більшості українських земель. Як водиться, його вирішення стало першочерговою метою міцнішої закарпатської інтелігенції. І, як це звичайно спостерігається на ранніх стадіях національного будівництва, навколо цього питання виникли розбіжності [4].

Перебуваючи під жорстоким гнітом угорського фашизму, закарпатські українці, безперечно, порівнювали своє життя з роками перебування у складі Чехословацької республіки. І це порівняння, звичайно, було на користь останньої. Та не забувалися обман і хитрування з автономією, колоніальна політика шовіністичного уряду Т. Масарика і Е. Бенеша. У цей час закарпатці все пильніше стежать за чехословацько-радянськими відносинами, розуміючи, що від них залежатиме і їхня доля. Ці взаємовідносини – помітна і надзвичайно повчальна сторінка історії нашого краю [4].

Про «одностайну і непохитну» волю закарпатців тепер пишуть в іншій тональності. Не маючи можливості заперечити факту, вони заперечують методи, якими було здійснено возз'єднання. В одній праці, опублікованій Газетою «Новини Закарпаття» 18 липня 1992 року читаємо:

«Звичайно, вимоги більшості населення Закарпаття щодо возз'єднання з Україною в складі СРСР історично виправдані. Ніхто не може заперечити народного характеру боротьби за входження Закарпаття до складу України, щирості постановки цього питання з боку рядових жителів, які вважали себе русинами – народом етнічно спільним з усім українським народом. Мало хто тоді знав про ставлення уряду СРСР до українського народу, про геноцид, здійснюваний ним. Якщо і мовилося про гноблення національних меншостей в СРСР, про страхіття ГУЛАГів, то це скоріше видавалося за простісіньку брехню. Таку точку зору поділяла і комуністична організація Закарпаття, яка очолювала боротьбу за возз'єднання, і протягом своєї двадцятип'ятирічної діяльності чи не найбільше зробила для утвердження цієї ідеї. Мова йде не про заперечення самого факту возз'єднання, а про методи його здійснення» [4].

Навіть після складних років сорокарічної диктатури комуністичних партійно-державних структур, люди згадують дні визволення Закарпаття восени 1944 року, як дні величезної народної радості,

вдячності і надії. Переважна більшість закарпатців зустріли Червону Армію як рятівницю, визволительку, відразу взяли її допомагати чим могли, а майже 30 тисяч добровільно вступили до її рядів. Ніхто їх силою не гнав, як хтось намагається тепер натякати, навіть твердити. Ще в надрах підпільного партизанського руху зароджувався рух за возз'єднання Закарпаття з Україною. Тут же, хоч і не масово, почали утворюватися Народні Комітети, які очолювали рух за возз'єднання й організували опір окупантам. У русі за возз'єднання злилися чи не всі патріотичні сили краю. Учора ще жорстоко переслідувані окупантами їхні організації були обезглавлені [5].

У газетах того часу відображені навіть збройні сутички між чеськими жандармами і місцевими жителями, зокрема на Іршавщині і Хустщині. Народні Комітети стали організувати термінові відбудовчі роботи, допомогу Червоній Армії, підтримувати рух за добровільний вступ до її лав. Чимало відмобілізованих до чехословацького війська покидали їхні збірні пункти і переходили до Червоної Армії [5].

Настрої більшості закарпатців добре вловили комуністи. Вони стали швидко організуватися. 19 листопада 1944 р. скликали свою крайову конференцію, яка, крім створення Комуністичної партії Закарпатської України і її керівних органів, вирішила підтримати рух за возз'єднання і визначити це головним питанням для роботи комуністів, Народних Комітетів. 26 листопада 1944 року відбувся з'їзд народних Комітетів у Мукачеві, який схвалив Маніфест про возз'єднання з Україною [5].

Смішно було би заперечувати вплив Червоної Армії на політичне життя після визволення. Але головний фактор цього впливу полягав, передусім, у факті визволення. Про цей режим мали викривлену уяву більшість радянських громадян, бо не мали правдивої інформації. Звідки могла вона з'явитися у новому краї? Та й вікові прагнення закарпатців не могли пригальмувати ніякі інші методи в їхніх ейфоричних сподіваннях. Тому прийняті рішення не применшать і не затьмарять значення «факту возз'єднання» [4].

Політична обстановка після визволення полягала в тому, що саме визволення розв'язало людям руки, привело в рух ті сили, які завжди прагнули до возз'єднання. Виникли найсприятливіші умови для його реалізації. І незважаючи на всі втрати, до яких привів більшовицький тоталітарний режим, возз'єднання залишається історично вимірним, виправданим і правильним рішенням. А ті, котрі активно це рішення проводили в життя, заслужили вдячності своїх земляків і їх нащадків. У цьому суть і головна історична заслуга. Формально-юридичні аспекти цього рішення не можуть розглядатися як аргументи переоцінки возз'єднання [5].

З'їзд народних Комітетів обрав Народну Раду Закарпатської України як верховний орган законодавчої і виконавчої влади. Вона була нечисленна,

та її уповноважені очолили різні ділянки державного управління [4].

Рада видавала декрети, які мали силу закону, а також розпорядчі постанови. Були створені інші атрибути державності: суд, прокуратура, збройні сили в особі Народної дружини, органи внутрішніх справ безпеки, органи влади на місцях [5].

Однак хід подій уже не був підвладний керівникам Чехословаччини. Народні Комітети, маючи підтримку населення, повністю оволоділи ситуацією, вели рішучу лінію на здійснення Маніфесту про возз'єднання. На початку січня 1945 року адміністрація чехословацького уряду, очолювана Ф. Немцем, залишила Закарпаття [5].

Процес руху за возз'єднання ще більше прискорився. Він набув глибшого характеру. У нього були залучені найширші верстви населення – селяни, робітники, профспілки, інтелігенція, жіноцтво, молодь. Тут виявилася ціна «швидкості» оформлення возз'єднання. Маючи такі «карти» у своїх руках, уряд СРСР легко відійшов від попередніх угод, а ті «умовчання», які й були в цих угодах, сприяли тепер заповненню їхнім голосними рішеннями. Це розуміли й керівники Чехословаччини, особливо Е. Бенеш, прем'єр З. Фірлінгер, навіть Я. Масарик із ними став шукати шляхи вирішення проблеми Закарпатської України [1].

Е. Бенеш бачив, що утримати Закарпаття не вдасться і змінив свою тактику. У листі Й. Сталіну він підтвердив свої попередні заяви, але й намагався відкрити якісь можливості вигідного для Чехословаччини розв'язання питання про Закарпатську Україну. Для цього наполягав, аби це питання не розглядалося до кінця війни і відновлення кордонів із Німеччиною та Польщею, якими вони були до 1938 року, а також аби все-таки питання розглядалося на міжнародній конференції. Хитрування і політичні пастки Е. Бенеша не спрацювали. Й. Сталін несподівано зреагував на кроки президента ЧСР, на листа його не відповів, а дав розпорядження дипломатичній службі готувати документи до радянсько-чехословацьких переговорів про Закарпатську Україну. Позицію Радянського уряду підтримала Компартия Чехословаччини на чолі з К. Готвальдом, що також заважало Е. Бенешу в реалізації його задумів [5].

Отже, питання про Закарпаття між двома країнами почало впритул розглядатися ще до закінчення війни, у березні 1945 року, причому на найвищому рівні, під час перебування делегації ЧСР на чолі з Е. Бенешом у Москві. І тут президент ЧСР продовжував відстоювати свою позицію. Висунув і ряд нових положень. Наприклад, пропонував розглядати питання про Закарпатську Україну під час підготовки мирної конференції і скликання Національних зборів (йшлося про новообрані збори, що створювало можливість дальшого затягування розгляду). Позиція радянських дипломатів була прийнята і незабаром підтверджена в Кошицькій урядовій програмі ЧСР, схваленій 5 квітня 1945 року. Тут визнавалося, що питання

про Закарпатську Україну має бути вирішено згідно з волею його населення: шляхом переговорів між СРСР і Чехословаччиною, в дусі дружби між ними. Програма не визначала строків розгляду питання [3].

Звичайно, у спробах вирішення проблеми возз'єднання Закарпаття з Україною є питання для дискусії. Та сам факт возз'єднання завершив багатовікову боротьбу за об'єднання українських земель в одну державу, лише вороги українського народу можуть заперечувати прогресивність, закономір-

ність і справедливість цього факту в історії України, всіх етнічних гілок її народу, в тому числі й закарпатської. До того ж загальновідомо, що закарпатські українці завжди усвідомлювали свою спорідненість з братами за Карпатами, за Дністром, по Дніпру, мали з ними різносторонні економічні, культурні й духовні зв'язки. Возз'єднання Закарпаття з Україною збагатило, урізноманітнило український процес, Українську державу, український народ [5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Лановик Б. Д. Історія України / Б. Д. Лановик, М. В. Лазарович. – К. : Вид-во «Знання-Прес», 2001. – 183 с.
2. Світлична В. В. Історія України: [навчальний посібник] / В. В. Світлична. – Л. : «Новий світ – 2000», 2002. – 78 с.
3. Гербинский Л. Я. Комиинформ в действии / Л. Я. Гербинский // Новая и новейшая история. – 1996. – № 1-2.
4. Нариси історії Закарпаття – Ужгород, 1995. – С. 134–135.
5. Нариси історії Закарпаття – С. 608–610.
6. Нариси з історії українського державотворення. – Київ, 1995. – С. 377.
7. Бойко О. Д. Історія України / О. Д. Бойко. – К. : «Академвидав», 2004. – 162 с.
8. Субтельний О. Україна історія / Орест Субтельний. – К. : «Либідь», 1993. – 239 с.
9. Фирсов Ф. И. Архивы Коминтерна и внешняя политика СССР в 1939-1944 гг.
10. Химинець Ю. Тернистий шлях до України / Юліан Химинець. – Ужгород : МПП «Гражда», 1998. – 139 с.

Рецензенти: *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.;
Рижєва Н. О., д.і.н., проф.

© Кухарчук О. С., 2012

Дата надходження статті до редколегії 7.12.2012 р.

КУХАРЧУК Ольга Степанівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Мукачівського державного університету.